

Таубаев Ж.
**«Эпоним» ұғымының шығуы
мен оның кейбір мәселелері**

Берілген мақала эпоним терминінің шығуы, олардың ежелгі дәуірдегі мағынасы мен қазіргі дәуірдегі мағынасының өзгеруін қарастырады. Ондағы эпоним терминінің екіні оның мағынасына қаншалықты әсер еткендігі туралы айтылады. Зерттеу нысаны эпонимге қойылған есімнен не субъектіден зерттелінген объектіге ауысуы туралы тілге тиек етіледі. Мақалада эпоним тақырыбын зерттеген ғалымдарға, лингвистерге шолу жасалады. Сонымен қатар автор эпонимдердің жалпы және қазіргі уақыттағы кейбір өзекті мәселелерін қарастырады. Яғни эпонимдердің шығып, кең таралуына кедергі келтіретін факторлар. Оларды дүниеге алып келетін ғалымдардың көп болуына байланысты нақтыланбауы, әлемдік өндірістік қолданыста жүрген эпонимдердің басқа сол секілді тауарларды өз атымен басып, басқа өзіне ұқсас заттарға сол эпонимдердің есім ретінде таралуы. Басқа өнім заттарының құқықтары бұзылып, доминантты эпонимдердің не өнімдердің жетегінде, көлеңкесінде кетуі секілді өткір мәселелер талқыланады.

Түйін сөздер: эпоним, жалқы есім, жалпы есім, ақпарат.

Taubayev Zh.
**The origin of the notion
«eponym» and some related
issues**

The paper considers the origin of the notion «eponym». The semantics or meaning of the term «eponym» has changed over a period of time and it has also seen changes in pronunciation. In the antique time the stress was on the second syllable and correspondently it had another meaning. Over the last two centuries the stress has changed and shifted to the first syllable. The semantics of the term «eponym» has been also affected. Furthermore, in ancient times the object of investigation was the subject or phenomenon due to which things were named. But presently the object of investigation moves to discoveries made by inventors. The author gives the overview of the works of researchers who studied eponyms and their origin. The article also highlights some problems of eponyms, in particular, the problem of naming things that contribute to the emergence of eponyms. In addition, some of the world-renowned eponyms (names of large companies) dominate in a particular industry, and they do not give the opportunity for the development of similar industries. This is due to the fact that people often tend to name similar things by a dominant eponym. It is a very significant problem today.

Key words: eponym, proper name, common name, information.

Таубаев Ж.
**Происхождение понятия
«эпоним» и некоторые
его проблемы**

В статье рассматривается происхождение эпонимов и особенности изменения их семантики на протяжении веков, с древних времен до современной эпохи. В древние и в античные годы интонация ставилась по-другому и, соответственно, имела другое значение. В последние два столетия интонация изменилась и перешла на первый слог, значительно изменилась и семантика. В древности объектом исследования был субъект или явление, благодаря которым именовались вещи, а в наше время объектом изучения стали открытия, совершенные изобретателями. Автор дает обзор работ исследователей, которые скрупулезно изучали эпонимы и их происхождение. В статье также особое внимание уделяется некоторым проблемам эпонимов, в частности, проблеме наименования вещей, которые способствуют появлению эпонимов. Если существует несколько изобретателей, то эпонимы не появляются, поскольку невозможно всех людей добавить в эпонимы и запомнить их также было трудно. Добавок, некоторые мировые эпонимы доминируют в определенной отрасли и не дают развиваться другим схожим отраслям. Это связано с тем, что люди все время называют схожие вещи доминирующим эпонимом. А это на сегодняшний день очень актуальная проблема.

Ключевые слова: эпоним, имена собственные, имена нарицательные, информация.

«ЭПОНИМ» ҰҒЫМЫНЫҢ ШЫҒУЫ МЕН ОНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛелЕРІ

Эпонимдер қазіргі уақытта адамдар қоғамдық кездесулер, тұрмыстық деңгейдегі коммуникацияда да қолданылады. Адамдар тіптен олардың эпоним екендігіне назар аудармаса керек. Өйткені көптеген шығарылған өнім, саяхатқа барғандағы қала атаулары, техникалық жабдықтардың және атғы басқалары эпонимдермен тікелей байланысты. Өйткені барлығы бір топ адамдардың еңбегі, ой ұшқырларының жемісі болып табылады.

Эпоним дегеніміз жалқы есімдерің жалқы есімге айналуы. Бастапқыда бұл жалқы есімдер белгілі бір ортада ғана белгілі боп, қолданысқа ие болса, кейін әлемге таралып, жалпыхалықтық сипатқа ие болады.

Эпонимдердің өзекті мәселелеріне байланысты көптеген ғалымдар лингвистер және де өзге де ғылым салаларының өкілдері өздерінің жұмыстарын арнаған. Олардың қатарына А. Азимов, М.Г. Блау, В.Н. Губина, С.Д. Шелова С.Б. Королева, В.М. Лейчика және тағы басқа ғалымдарды жатқызуымызға болады [1, 1].

Эпонимы (грек. есім беруші), антикалық дәуірде (Афина, Посейдон), осы есімдерден

қала, тайпа, жергілікті жерлердердің аттары шыққан. Атап айтсақ, эллин тайпалары, Эгей теңізі. Осыған байланысты эпонимдер өздерінің индивидуальді, жеке есімнен жалпы, кең таралған есімдерге айналады. Яғни мұндағы эпонимдердің өзіне есім алған құдайлардың не тұлғалардың қасиетін бойы сіңіріп, сол тұлғалардың бейнесі, рухы іспеттес көрініс алады [1, 2].

Негізінен эпоним мағынасы антик дәуірінен басталған жалқы есімдер бір мағынаны, ал 18-19 ғасырдан кейін эпонимдердің семантикасы басқа, яғни мағынасы өзгеріп, басқа мағына береді. Оларды интонация арқылы ажыратуға болады. «Эпоньм» 19 ғасырға дейін осылай оқылып, екпін екінші сөзге түсіп тұр. Бұл жерде зерттеу объектісі субъект болды, яғни халықтың сиынатын құдайы не қадірлеп, қастерлейтін заттарын жатқызамыз. Оған мысал ретінде:

- а) Афина (ежелгі грек құдайы);
- ә) Секвойя (үндіс көсемінің есімінің құрметіне);
- б) Посейдон (су құдайы);
- в) Нарцисс (Кефис құдайдың баласы, өте сұлу құдай);
- г) Вулкан (ежелгі гректің от құдайы);

д) Июнь (ежелгі рим құдайы Юнонаның құрметіне);

ж) Июль (ежелгі Юлий Цезардың құрметіне);

з) Зенобия (өсімдік Пальмир ханшайымы Зенобидің құрметіне)

е) Май (ежелгі грек құдайы Майя)

к) Август (ежелгі грек сенаторы Октавиан Августтың құрметіне қойылған) [2, 9].

Ал 18-19 ғасырдан кейін жаңа дәуірде «эпоним» деп оқылып, екпін бірінші сөзге аударылды. Осы дәуірде көптеген ғалымдар жаңалықтар ашып, тың ойларын жүзеге асырып жатты. Біреулері ауруды ойлап тауып жатса, басқалары олардың емін ойлап тауып жатты. Осылардың барлығы эпонимдерің семантикасы қатты әсер етті. Осыған байланысты эпонимнің зерттеу объектісі ойлап тапқан субъекті емес, сол ашылған дүние зерттеу объектісіне айналады. Оған мысал ретінде келесі жаңалықтарты жатқызамыз:

а) Рентген сәулесі;

ә) Паркинсон ауруы;

б) Кох таяқшасы;

в) Даун синдромы;

г) Кольт қаруы;

д) Мерседес;

ж) Паскаль;

з) Кардиган

е) Оливье

к) Ампер; [2, 14]

Эпонимдерің қазіргі уақытта бірнеше мәселелері бар. Оларға тооқталатын болсақ:

1. Эпонимдерді белгілі адамға не тұлғаға жатқызу қиындығы. Мысалға алатын болсақ компьютерлерге орнатылатын антивирус бағдарламасын ойлап тапқан программист Касперски. Олар мысалға бірнешеу, бірнеше Касперски атымен аталатын программистер бар. Халық олардың аттарын атағанда көп жағдайда ойланбайды, тіптен өмірде бір-ақ Касперски деген программист бар деп ойлайды. Оған өзімнің досымнан сұрағанда дәл осындай жауап естіп, куә болдым. Сонымен қатар кейде белгілі бір жаңалықты не ұғымды бірнеше адам ашады да, негізгі тұлғаның есімі беріліп, қосалқы үлес қосқан адамдар көлеңкеде қалады. кейбір жағдайларда оған эпоним берілмейді. Өйткені олардың бүкіл есімін жазып, эпоним жасау мүмкін емес және де оны жеңіл формада жеткізуде мүмкін болмайды.

2. Көп жағдайда әлемдік бренд болып кеткен тауарлардың есімімен аталып кеткен басқа ұқсас тауарлардың құқықтары бұзылады. Мысалы, «Tefal» деп аталатын жылдам су қайнатытын ыдыс-аяқ тауарлары әлемге танымал. Осы

секілді басқа да есіммен тауарлар шықса, халық оны оларды жай ғана Tefal деп атай береді. Оларға солай айту өте жеңіл, ойларына сап түсе қалады және сол компанияның өнімі секілді қарайды. Бұл өз тарапынан басқа компаниялардың аты таралуына кедергісін тигізеді және репутациясына да нұқсан келеді деп айтсақ болады. Тағы бір мысал ретінде «Fairgy» деп аталатын ыдыс-аяқ жуатын өнімді алсақ болады. Көптеген басқа ыдыс-аяқ жуатын өнімдердің осының көлеңкесінде қалып қала береді. Адамдар бір-бірімен сөйлескенде осы «Fairgy» деп айта салғанды жөн көреді. Бірақ шын мәнінде адамдар «Капля» немесе «Ecover» деген ыдыс жуатын өнімдер болуы мүмкін. Бұл қазіргі таңда эпонимдердің өзекті мәселесі болып тұр.

3. Эпонимдердің бастапқы жалқы есім болып тұрғанда мағыналары немесе берілген есімнің объект ретінде басты назардан қалуы мүмкін. Мысалы, электромагнитті сәулені ойлап тапқан Альфред Нобель субъект ретінде назардан тыс қалуы мүмкін. Көп жағдайда адамдар ол сәуле туралы біліп, оны өз пайдасына қолдану туралы ғана ойланады. Және оның ойлап табушы адам туралы ұмытылып, тек жасаған дүниесі ғана халықтың есінде қалады. Өйткені бұл жерде субъект емес объект назар болып тұр. Тағы бір мысал ретінде «Кох таяқшасын» айтуға болады. Біз бұл жерде ауру туралы айтып отырмыз. Адамдар ойлап тапқан Кох туралы ойланбайды, оның өмірбаяны, қай жердің тумасы екені туралы. Біз көп жағдайда ол ғалымның ашқан зиянды таяқшалары туралы, оның адамның ағазына қаншалықты зиян екеніне басты назар аударамыз.

Жалпы эпонимдер адамның сөздік қорын байытуға белгілі бір дәрежеде септігін тигізеді. Адамның сөзі, пікірі айтылып жатқан салаға байланысты ғылыми, нақты болады. Керекті мағлұматты барынша толық жеткізеді. Мысалы, медицина туралы тақырып болып жатқанда «колы дірілдейтін ауру» дегеннен гөрі «Паркинсон ауруы» десе ғылыми және жинақы, құлаққа тұрпайы естілмей сөздік қорыныңыздың жинақы екендігін көрсетеді.

Қорыта келгенде эпонимдер әрбір адамның лексиконында, сөйлемдерін-де кездеседі. Уақыт өте келе, қоғам, заман өзгере келе оның айтылуы мен семантикасы өзгеріске ұшырады. Оның негізгі себебі ол – ғылыми – техникалық революция, ғалымдардың пайда болуы олардың жаңа дүниелерді ойлап табуына түрткі болды. Міне, осы кезде эпонимдердің объектісі субъектіден гөрі ашылған зерттеуге ауысады және семантикасы өзгереді.

Әдебиеттер

- 1 [http://www.ling-expert.ru/conference/langlaw1/leitchik_eponyms.html]
- 2 Блау М.Г. Судьба эпонимов. 300 происхождений слов. Словарь-справочник. – М.: ЭНАС, 2010. – С. 271.

References

- 1 [http://www.ling-expert.ru/conference/langlaw1/leitchik_eponyms.html]
- 2 M.G. Blau. Sud'ba eponimov. 300 proishozhdeniy slov. Slovar'-spravochnik. – M.: ENAS, 2010. – S. 271.